

הלכות תלמוד תורה פרק ג"ד

ה אסור לתלמיד חכם לעמוד במקום המיונפת לפי שאי אפשר לו בלא הרהורי תורה^א ומכל מקום מותר לו ליכנס לבית הכסא או למרחץ אף מתוך פלפול והלכה שאינה פסוקה^ב ואין הוששין שיהררה שם בה^ג כמו שהוששין לכך בתפלה^ד וגם אם יבא לו הרהור בעל כרחו שלא ברצונו אנוס הוא^ה ואפילו אם מדבר בה לאנוס מפני רוב גילולו לחבר בה כמעשה דרבי אלעזר כרבי שמעון^ו:

פרק רביעי

א בשלשה כתרים נכתרו ישראל כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות כתר כהונה וזה בו אהרן כתר מלכות וזה בו דוד כתר תורה הרי הוא מונח ועומד ומוכן לכל ישראל כל מי שירצה יבא וימול^א שנאמר^ב מורשה קהילת יעקב שהוא ירושה לכל ישראל^ג שמה תאמר שאותם הכתרים גדולים מכתר תורה הרי הוא אומר^ד כי מלכים ימלוכו ורוזנים יחוקקו צדק בי שרים ישורו הא למדת שכתר תורה גדול מכולם.

אמרו חכמים^ה ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ שנאמר^ו יקרה היא מפנינים מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים:

ב ואין לך מצוה בכל המצוות כולן שהיא שקולה כנגד תלמוד תורה^א אלא תלמוד תורה שקול כנגד כל המצוות כולם^ב שהתלמוד מביא לידי מעשה^ג ונמצא שנזהר בידו^ד כי התלמוד מצד עצמו הוא ג"כ מצוות עשה^ה אף אם לא היה מביא לידי מעשה^ו והואיל והוא מביא ג"כ לידי מעשה כל המצוות כולן שאי אפשר לקיים כל המצוות בהלכתן בתנאיהן ודקדוקיהן בלי לימוד היטב לידע כל ההלכות שהן דקדוקי המצוות ותנאיהן^ז לכך הוא שקול כנגד כל המצוות כולן ולפיכך התלמוד קודם למעשה בכל מקום^ח:

ג היה לפניו עשיית מצוה ותלמוד תורה אם אפשר למצוה להעשות ע"י אחרים לא יפסיק

א משילי ג, מו. רמב"ם שם ה"ב, מור שם, רמ"א שם ס"ט.
 ב רמב"ם פ"ג ה"ג, מור ס' רמנ. מדרשנו פאה פ"א ה"א קרוב למהפך.

ג משנה ריש פ"ק דפאה. ובריתא קידושין מ, ב. רמב"ם שם, מור וש"ע שם ס"ח. וראה גם לעיל פ"ג ה"א. לקמן ה"ג ה"ז. לעיל א"ח ס' צ ס"ג. תניא ספ"ה. אנה"ק ס' ז (ש"ת שקול כנגד גמ"ח). וראה לקמן ה"ד (שתשובה שקולה כנגד מצות דיעת התורה). לק"ש ה"ט ע' 345.

ד קידושין שם, ב"ק ז, א. מגילה כו, א. רמב"ם שם, מור שם.

ה רש"י קידושין שם ד"ה גדול. וראה גם לעיל א"ח מה"ב ס' א ס"ט (גדול תלמוד שבמביא לידי מעשה ולידי ידיעת התורה).

ו כדלעיל פ"ב ה"א. לקמן ה"ו.

ז ספרי פרישה עקב פמ"א ופמ"ח. וראה לקמן ה"ג שם או היא גדולה משאר המצוות.

ח היינו מצוות ידיעת התורה שבתחלת לימודו (תוס') קידושין מו, ב סד"ה תלמוד). משא"כ שלאחר שלמד כבר כל התורה (מצות והגות), כדלעיל פ"ג ה"א (במצות יושאין), ולקמן ה"ו (בדבקות ואריכות התפילה). ונתבאר בקי"א (ה"ה אבל מ"ש ור"ה והנה חילוק).

ט קידושין שם, רמב"ם שם (בפ"א ה"ג מור שם, וראה גם לעיל א"ח ס' ג מ"א, ס' ז ס"ג. תניא פ"ה (מעלת מצוות ידיעת התורה על כל המצוות).

קנא ברכות כד, ב. רמ"א ס' רנו ס"ח. האיסור להרהר בהן שם במבוא לעיל א"ח ס' פה ס"א וס' ענ סוס"א.

קנב תרומת הדשן ס' מו. רמ"א שם, ש"ך סק"ח.

קנג ראה רמ"א שם (דבמרחץ שונר עצמו מרהרתי). לעיל שם ס' פה ס"א (הנכנס לבה"כ טוב להשוב השבונותו שלא יבא לידי הרהור).

קנד כדלעיל שם ס' עז ס"ג, וש"נ.

קנה גיזוין ג, א. ורש"י שם ד"ה לאנונית. תרומת הדשן שם.

קנו ובה"ס ק, ב. (שאמר רין בבית הכסא לאנוס).

פרק רביעי

א רמב"ם פ"ג ה"א, ומור ס' רנו, מהגמרא יוחא ע"ב, ב. ספרי קרה פסקא קינ. אבות דר"נ ריש פמ"א. וראה לק"ש ה"ח ע' 35 הערה 9. ה"כ"ח ע' 104 ואילך.

ב דברים לו, ה. רמב"ם שם, מור שם. וראה לק"ש שם ע' 107 הערה 32.

ג ראה מנהדין צא, סע"ב ספרי ברכה פסקא שמה. תנומתא ברכה ה. שמורל פ"ג, ג.

ד משלי ח, מרפז. וינא שם. ספרי שם, רמב"ם שם, מור שם.

ה רמב"ם שם, מור שם. וראה ספרי שם. הע"ב סב ע' ג.

ו חזונו סוף פרק ג דהוריות. וראה לעיל א"ח ס' קמו ס"ט ס' יא ס"ב.

הלכות תלמוד תורה פרק ד תצא

תלמודו¹⁰ ואפילו עוסק בקדשים ומהרות שאין נוהגים עכשיו במעשה¹¹ מכל מקום מצות עשה של תלמוד תורה מצד עצמה היא ג"כ גדולה משאר מצות רק שאינה שקולה כנגד כל המצות כולן אלא משום שהתלמוד מביא לדי מעשה כולן שבלערו או אפשר לקיימן כהלכתן.

ואם אי אפשר למצוה להעשות ע"י אחרים¹² כגון להיות מעשה לצדקה¹³ במקום שדבריו נשמעים יותר מדברי אחרים או שאין עשיית אחרים מספקת למצוה זו כגון להוצאת המת שאין לו מלווים לפי כבודו¹⁴ כשיעור שיתבאר במקומו¹⁵ יפסק תלמודו ויעשה המצוה ויחזור לתלמודו¹⁶ ואצ"ל למצות שהן חובה מדברי סופרים¹⁷ כמו תפלה¹⁸ וכיוצא בה¹⁹ שחייב להפסיק תלמודו כדי לקיימן כהלכתן בכל תנאיהן ודקדוקיהן ודקדוקי סופרים בתכלית השלימות²⁰ כי זה כל האדם²¹ כמו שאמרו חכמים²² תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים ואם אינו עושה כן נמצא שלמד שלא לעשות²³ ונזח לו שנהפכה שלייתו על פניו ולא יצא לאויר העולם²⁴.

ולא אמרו חכמים²⁵ לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה אלא כשמקיים המצות שלומד בתורה רק שאינו לומד ומקיים לשם שמים²⁶ אלא מיראת העונש²⁷ בעולם הבא או אפילו בעולם הזה²⁸ או מאהבת השכר²⁹ לקבל פריס³⁰ בעולם הבא או אפילו בעולם הזה עושר וכבוד שלמשמאילים³¹ בה³² הניתן מן השמים או אפילו ליקח [ל]עצמו

נג אצ"ל: אפילו מדברי סופרים. וראה לקמן סוף ה"ד. לעיל איזה סי' קי ס"ד. רשומות ח"ו פו בסופה. הל' ת"ד עם מקורות וצינונים ע' פ (בשוא"ל).
נד כדלעיל אי"ח סי' קי ס"ב (שחזא מ"ט), וש"נ. וראה לקמן סוף ה"ד (בת"ח של ריבם), וה"ה (בתורתם) אונטנים ובדבקות התפלה), וה"ו (בתחלת תלמודו ואחר שלמד כל התורה).
נה ראה לעיל אי"ח סי' תלא ס"ו (לענין בדיקת המין במטה). סי' תמד ס"ח (לענין ביעור המין).
נו ראה לעיל אי"ח סי' רצח ס"ב (לענין ברוב עם הדרת מלך). הערות וצינונים 33/33.
נז קהלת יב' י. ת. תנאי פל"ז מנן. א (תכלית בריאתו). ויירדה לעה"ז להיות לו י"ד דרות בתחוננים הוקא).
נח ברכות י"ז, א.
נט ראה לקמן ה"ה (לענין מי שתרואו אונטנות). לק"ש ח"י"ז ע' 306. ח"י"ד ע' 180. ח"ב ע' 50. אנ"ק ח"ד ע' שש.

ל ירושלמי פ"ק דברכות סוף ה"ב. ובבב"י סוף פ"ב דברכות י' א (נזח לו שלא נברא). וראה תניא אנה"ק סי' ב קלא, א (המעט לזה).
לא פסחים ג' ב. וש"נ רמב"ם פ"ג ה"ה. מור וש"ע סי' רטו ס"ב. וראה לקמן ה"ד.
לב ד"א"ש פ"ד דפסחים סי' ב. וחסוי סוטה כב, ב ד"ה לעולם.
לג סוטה שם ורש"י ד"ה מיראה.
לד תוס' שם (מיראת היסורין). רמב"ם הל' תשובה פ"א ה"ה (פוענית).
לה סוטה שם ורש"י ד"ה פרוש. רמב"ם שם.
לו תוס' שם. וראה לעיל אי"ח סי' תלג ס"ב בתהרה.
לז ראה משנ"י ג' מן, שבת מן, א. ורש"י ד"ה לנשמאלין. וזה ח"א"ק קג, רע"א.

טז מונד קטן דף ט, רע"ב. ירושלמי פסחים פ"ג ה"ו. תניא פ"א ה"ו. רמב"ם פ"ג ה"ד. מור וש"ע סי' ט"ח. וראה לעיל פ"ג ק"א (ד"ה אבל מ"ש, שבאונטנות הלימוד היו אימור ובנופסך עונשן הברירה בידו). אי"ח סי' רג ק"א סק"ב (בגני שתרואו אונטנות). תניא פל"ז מנן, ב. לקטני תורה כמדבר מן, ד. אור התורה להצ"צ דברים אהקעב. לק"ש ח"ו ע' 224 הערה 18.

יז נחבאר לעיל פ"ג בק"א (ד"ה אלא רליש).
יח מ"ק שם. ירושלמי שם. רמב"ם שם. מור וש"ע שם. וראה לעיל פ"ג ה"א (שאם מתבטל ע"יז מלימוד שהורה תמיד אין מנסיקין), ובק"א שם (ד"ה אבל מ"ש, שהחילוק בין אפשר להעשות ע"י אחרים או לא, הוא בתחלת תלמודו כשאנו מתבטל הרבה מהלימוד ע"י המצוה, או אחר שלמד כבר כל התורה). פ"א ק"א סק"א (סד"ה ועד היום, לענין לצ"ח לבגו ולבגוננו). אי"ח סי' לח ס"ב (לענין תפילין). סי' תמד ס"ח (בין שאנו מנסבל מצות ת"ת למצוה). תניא פל"ז מנן, א. בחצוני רבוע (מאחר דמפסיק ומנסבל בלא רוב). פל"ז מנן, א. שם ק"א קנה, ב (אפילו מעשה מוכרח).
יט ראה פ"ב פ, א. רמב"ם הל' מנוגות ענינים פ"י ה"ו. ש"ע סי' רמט פ"ה.

כ מנוגה ג' ב. שם כמ, ע"א. כתובות י' א. רמב"ם הל' אבל פ"ד ה"ח. מור וש"ע סי' שמא ס"א. וראה ק"א (ד"ה אבל מ"ש, בננוע ל"י אבחו בירושלמי פסחים פ"ג ה"ו) ותניא פ"א ה"ו. לקמן ה"ד (ללוות המת ולבטלים כלה להופח).
כא הלכות אלו בשע"ר לא תניע לדינו, וראה מור וש"ע שם.

כב רמב"ם שם. מור וש"ע שם. וראה לעיל פ"ג ה"א. שם ק"א ד"ה ונכל מקום. לק"ש ח"ט ע' 467 (דאף אם לא יוכל להורו אח"כ לתלמודו צריך להפסיק).

תצב

הלכות תלמוד תורה פרק ד

כבוד וגדולה שיקראוהו רבי²⁷ ויהיה ראש ישיבה²⁸ אבל אם אינו מקיים מה שלומד נקרא רשע²⁹ ועליו אמר הכתוב³⁰ ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חוקי וגו' וכל תלמוד חכם המולא במצות ואין בו יראת שמים הרי הוא כקל שבצבור³¹ וגרוע מעמי הארץ³² שדורות נעשים להם בשגגות³³ ולזה נעשים שגגות כדורות³⁴ ועליו אמרו חכמים³⁵ לא זכה נעשית ותררת לו סם המות.

ויש ואומרים³⁶ שאף על פי כן (א) לעולם יעסוק אדם בתורה כי מתוך שלא לשמה יוכל לבא לידי לשמה³⁷ ללמוד על מנת לשמרו ולעשות³⁸ שהמאור שבה מחזירו למוטב³⁹ כמו

קונטרס אחרון

(א) עיין רמב"ם פ"ג הל' ה' לפיכך בו, ולכאורה צ"ע הא גם בשאר מעשים נמי אמרינן⁴⁰ הכי לעולם יעסוק בתורה ובמצות כו' שבשכר מ"ב קרבנות כו'. וגם הרמב"ם כתב כן סוף הלכות תשובה⁴¹, גם בנישים שפטורות מתלמוד תורה⁴², אלא ודאי בדמצות אחי שפיר, שהמצוה נעשית כהקנה ע"פ אלא שמהשכחו אינה לשם מצוה, אבל בתלמוד תורה כשלומד ואינו מקיים מה שלומד הרי עליו נאמר⁴³ ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חוקי, וסלקא דעתך אמינא שראוי לו שלא ילמוד קמ"ל⁴⁴ ודאפילו הכי התלמוד מביא לידי מעשה לבסוף עכ"פ, שהמאור שבה מחזירו למוטב, וסופו ללמוד ולקיים לשמה. והא דאין מלמדן לתלמיד שאינו הגון⁴⁵, יש לומר דהרב אינו צריך להכניס את עצמו לבית הספק, שמא לא יתזור בו נמצא זוהק אבן למרקוליס⁴⁶, אבל הוא עצמו חייב להכניס את עצמו, דמה יפסיד. ואף שגגות נעשים כדורות⁴⁷ אין הפסדו שקול כנגד שכרו, אם יזכה ויסור למוטב. ואם לא יזכה דמו בראשו⁴⁸ והלעיטתו כו'⁴⁹. וגם הרב יש לומר דצריך להכניס את עצמו לבית הספק אם אי אפשר בענין אחר, אלא אם אפשר להחזירו תחלה למוטב, ע"ז שלא יכניסוהו לבית המדרש, מרחים אותו תחלה⁵⁰. ותדע דתניא⁵¹ לעולם תהא שמאל למוטב, וזוהא כו' ולא כיהושע בן פרחיה כו'.

מה תוסי' סוטה כב שם. וראה גם כ"מ שם.
מז וימא עב. ב. תענית ז. א. וראה לק"ש ח"ד ע' 1351.
מז מנורת המאור ג"כ כ"א ח"א פ"ג. וכן דעת הרמב"ם פ"ג הל' ה', במה שכתב לפיכך וכו' ודו"ק. ותבאר בקי"א סק"א. וראה מאמרי אה"ז הקצרים ע' תקטפ.
מח מחדשו רבה איבה פתירתא ב (כא לשמה). וכ"ה בהדיא בירושלמי פ"ק דחגיגה הל' ג' ע"ש. וראה קי"א סק"א (וספדו ללמוד ולקיים לשמה). לקמן ה"ד (לענין לומר לשם פניה, וכא לשמה). תניא ספ"ל"ט (כא לשמה בוראי). ולענין תלמוד שלומד ואינו מקיים, ראה לקמן ה"ד.
מט ראה לק"ש ח"ד ע' 402.
 נ ראה מאמרי אה"ז הקצרים שם (ע"י חרותו תמיד על האזהרות).

לח נדרים סב. א. תו"ס תענית ז. א. רמב"ם שם. וראה תניא פל"ט ג. ב. (לשום אוהא פניה לכבד עצמו להיות ת"ח וכדאי גונאי). שם רפ"ט (כ"ל). שם קי"א קדי, ב (להתנדל).
לט נדרים שם. וראה לקמן ה"ד (להתפרנס במלמדות או דינות הוראות). לק"ש ח"ב ע' 48*49.
מ ע"ז יג. ב. ורש"י ד"ה רשעים. תו"ס סוטה שם. וראה קי"א סק"א.
מא תולדים נ. מז. מנדרין ק, ב. בינה מן, ע"ב. וראה תורה אור, ב. א"ק ח"ג ע' קב.
מב דא"ש בתשובה כ"ל מו אות ה. שילע ס"י רמג ס"ג.
מג ראה דברים רבה פו, ד. תניא ספ"ל.
מד כ"מ ג, ב. וראה גם תניא שם.

ציונים לקונטרס אחרון

ו הרמב"ם, שהיא הדעה הב' שבפנים, וראה גם מאמרי אה"ז הקצרים ע"מ תקטפ.
 ז חולין קלג, א. רמב"ם פ"ד הל' א. טור ושוע"י ס"י רמו ס"ז. לקמן בפנים הי"ז.
 ח חולין י"ט שם.
 ט כ"מ ג, ב. תו"ס סוטה כב, ב. ד"ה לעולם.
 י ראה אבות רפ"ב.
 יא עפ"י יהושע ב, יט ובכ"מ.
 יב לרשע וימות (ביק סט, א).
 יג וכן נפסק לקמן בפנים הי"ז. וראה נהרדא דאורייתא מאמר ז פ"ז.
 יד סוטה מז, א. הרבא לקמן שם.

א תחלת דינו של אדם אינו נידון אלא על התלמוד ואחר כך על שאר מעשיו, לפיכך אמרו חכמים לעולם יעסוק אדם בתורה בין לשמה בין שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה (הרי מפרש את לעולם יעסוק כו' רק על התורה).
 ב סוטה מז, רש"י ורש"י.
 ג פ"י ה"ה (לעולם כו' לפיכך כשמלמדן את הקטנים ואת הנשים וכלל עמי הארץ אין מלמדן אותן אלא לבעוד מיראה וכדי לקבל שכר). וראה יגדיל תורה (ג"י) לה ע' רנ"ו. לו ע' דש. לו ע' שע.
 ד כדלעיל פ"א ה"ד ורש"י.
 ה תהלים נ, טו. חגיגה טו, ב. וכ"ה כאן בפנים.

הלכות תלמוד תורה פרק ד תצנ

שאמרו חכמים⁸³ על פסוק⁸² אתי עובד ותורתו לא שמרו הלואי אתי עובד ותורתו שמרו שהמאור שבה היה מחוירם למומב.

וכך אמרו חכמי הקבלה⁸⁴ שכל התורה ומצות⁸⁵ שאדם עושה בעודו רשע אף שמוסף בה בקליפות לפי עשה מכל מקום שיהווה אח"כ בתשובה⁸⁶ בנלגול זה או בנלגול אחר⁸⁷ כמ"ש⁸⁸ כי לא ידח ממנו נדחה או מוציא מהקליפה⁸⁹ כל התורה והמצות והזוהרים לקדושה בהזוהר⁹⁰. ולפיכך אין לו למנוע מלעסוק לעולם:

ך אפילו תלמוד תורה של רבים נדחה מפני מצוה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים⁹¹ כמו שאמרו על ר' יהודה ברי אלעאי⁹² כשהיה מלמד לתלמידיו⁹³ וראה את המת או את הכלה היה מפסיק מתלמודו ללות המת⁹⁴ ולהכניס הכלה לחופה.

ויש ואמרים⁹⁵ שאם הוא בענין שאם יפסיק ויבטל לימודו לרבים עכשו או יוכלו להתאסף עוד ללמוד להם אחר שיקיימו המצוה אין לו להפסיק אפילו למצוה של תורה⁹⁶ ולפיכך במקום שהרב דורש בשבת (א) במנחה⁹⁷ ואירע אונס שנתאחר מלדרוש לא יניח מלדרוש

קונטרס אחרון

(ב) מ"ש המג"א⁹⁸ סימן ר"ץ בשם מדרש משל⁹⁹, זה אינו לגירסת הילקוט שם דמחו בשביל שהיו עוסקים באכילה ושתייה בזמן בית המדרש¹⁰⁰. וגם במה שכתב בשם הרוקח, ע"ש באלוהי רבה¹⁰¹ דזה אינו. ועיין אליה רבה סימן ק"ו¹⁰² בשם פסקי תוס', דפליג בהדיא על הרא"ש פ"ב דברכות¹⁰³, וכן דעת הרב רבנו יונה בפרק קמא¹⁰⁴ גבי תפלתו סמוכה כו'. התחלת זמן התפלה ולא היישין כו' דרך הוא להתפלה כו', מכלל דאפילו [תפילה] לא דחי¹⁰⁵. ואילו לשטיחיה¹⁰⁶ גבי לק"ש כותיקין,

- נא (הדרש רבה איכה שם).
- נב רביה מן יא (ואת תורת).
- נג ראה גם באה"מ א"ח פ"י הקטע סק"א. תניא מפל"ט (לענין לימוד תורה לשום איו פניה, וכן התפלה שלא במונה).
- נד ראה אנ"ק ח"ג ע' גר.
- נה בחניני שם: שבראי מופל לעשות תשובה.
- נו ראה לק"ש ח"ב ע' 485.
- נז שמואל ב ד, ד' (בלתי ידח).
- נח ראה לק"ש ח"ד ע' 1351.
- נט ראה גם תניא מפל"ט.
- ס ב"י א"ח פ"י ע' ר"ה תנן בפ"ק. תוס' במגילה דף ג ע"ב ד"ה מת מצוה (חב').

ציונים לקונטרס אחרון

- כ סוסי"ג (שעבר זמן הקריאה קודם שגמר לימודו).
  - כא (ג, א) ד"ה על תפלתו: מי שמלמד לאחרים כו' מצינו ברבינו הקדוש ז"ל (ברכות יג, ב) שהיה מלמד לתלמידיו, וכשהיה מגיע זמן ק"ש היה מעביר ידיו על גבי עיניו וקורא ק"ש וחוחר ללימודו ואח"כ היה מתפלל, ולא היה קורא ק"ש אע"פ שהיה מגיע השעה, רבינו א"ל לכו הרבר ויזכרו ויתפללו.
  - כב כל שכן קריאת שמע קראה רבנו יונה ז, א ד"ה למימרא, שמפרש שרבי קרא פרק ראשון של ק"ש בזמן).
  - כג זה שכתב דמייירי בהתחלת זמן התפלה (אחרי נץ
- טו לעיל א"ח פ"י פט ס"ד, וס"ו ק"ו ס"ד, וס"ו רצ ס"ד, נפסק כהרא"ש וי"א שתלמוד תורה דרבים דוחה זמן תפלה וסעודה שלישית. וכאן בא להוכיח כאלוהי רבה שחולק עליו, ומסיק כאן כפנים: וכן עיקר. ק"ו המ"א מביא שם מהרוקח (ס"ו נה), שאין להניח הדרשה בשביל סעודה שלישית, ולומר זאת ממדרוש משלי (ע"ה) אשת חיל לא, י). שבניו של ר"מ מתו מאורו החטא.- זו כ"ה גם במדרש משלי שפליגנו (אלא שעדיין לא נתפרסם בתקופת רבנו).
- יח ס"ק ו (היינו שלא ירגיל לאכול סעודה ג' באותו זמן).
- יט סוף ס"ק ו (צריך להפסיק ברליכא שהוה).

הלכות תלמוד תורה פרק ד

וכן לא יפסק באמצע מפני קיום מעודה שלישית¹⁰ והוא שדורש ומורה לעם את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו¹¹ ולהכניס בלבם יראת שמים¹² ולא כמו שנהגים עכשיו¹³.

ויש חולקין על זה¹⁴ ואומרים שבכל ענין¹⁵ אין תלמוד תורה אפילו של רבים דוחה שום מצוה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים ואפילו היא מצוה קלה של דבריהם¹⁶ מאחר שתכלית חכמה הם מעשים טובים¹⁷ והתלמוד הוא גדול מפני שמביא לידי מעשה¹⁸ וכן עיקר¹⁹.

אלא אם כן הדרוש הוא אדם גדול²⁰ שמחזיר העם בתשובה בתוכחתו לעזוב דרך רשע²¹ ולשוב עדה²² לעבוד באמת שזה שקול כנגד מצות ידיעת התורה שנודחת מפניה אפילו מצות פריה ורביה כמו"ש למעלה⁹ וכל שכן מפני התשובה²³ כי התשובה קודמת לידיעת התורה²⁴ כי יראת המאור צריכה להיות קודמת לחכמתו²⁵ ואם אין יראה אין חכמה²⁶

קונטרס אחרון

דסבירא ליה דבלאו סמיכה גאולה לתפלה הקורא אחר נין החמה עבר זמנה דרבנן, והיינו דאמר ליה רב לרבי חייא, בהתחלת זמן התפלה²⁷ שהוא אחר נין החמה²⁸, לא הוינה ליה כו"ל. ולהתחילוקים²⁹, יש לומר דרבי³⁰ אזיל למעמידי דס"ל סוף פ"ב דבבא מציעא³¹, כרבי שמעון בן יוחאי בירושלמי פרק קמא דברכות דעוסק במקרא מדה ואינה מדה, ומשום האי טעמא לא הפסיק רשב"י אפילו לק"ש³², ואנן קיימא לן כרבנן שם בירושלמי ע"ש ז"ל:

עד ברכות ז, א. ומדלעיל לעיל ה"ג.
עח קדושין מ, ב. וראה לעיל ה"ב.ג.
עו ראה ק"א שם.
עז מ"א א"ח סי' פמ סק"ג.
עח ע"פ ישעיה נה, ג. וראה רמב"ם הל' תשובה פ"ב הל' ב' שהיה מצות תשובה. וכ"כ בתניא אנה"ת פ"א.
עט אנה"ל: עד ה'.
פ פ"ג ה"א.
פא כל שכן שמונת פריה ורביה נודחת מפני התשובה, וכל שכן שאר הנצוות. וראה לק"ש הכ"ז ע' 384 (בלבד) המביא אותו לתשובה.
פב ראה תניא אנה"ת פ"ג צ, ב. (שהתענות של תשובה אין דוחות לימוד תורה).
פג אבות פ"א מ"א.
פד שם משנה י. וראה תניא פמ"ג.

ס מ"א א"ח סי' קז. וראה לעיל סי' עדר מ"א (שחיוב שלש סעודות לומדים ברכו מותרת). הערות ועינים²⁰.
סח ע"פ שנת פיה, כ. ועד"ל לעיל סי' תבט מוס"ב. וראה לעיל סי' רצ שם (חקי האלקים). תניא שם (הלכות שבת).
סט ראה לעיל שם פ"ג (לדרוש דבריו אנה' להבנים וראה שמוס' בלבבם).
ע מ"א שם. וראה גם לעיל שם פ"ג סי' תבט מוס"ב.
עא א"ח רבא שם ט סק"ג. וכן פירש אף ברעת דרוקח סי' נה (שהובא במ"א שם). וראה ק"א סק"ב שכן גם ברעת רבנו יונה ברכות (ג, א) ד"ה על תפלתו.
עב אף אם לא יוכלו להתאסף אח"כ.
עג כח"ש ברמב"ם הל' מגילה פ"א ה"א, עיין שם בדוחס תשנה ד"ה וכן.

ציונים לקונטרס אחרון

שהובאה לעיל.
 כח שסובר כאן שלימוד לרבים דוחה אפילו ק"ש, סובר כרשב"י בירושלמי (ברכות פ"א ה"ב), שמי שותרנו אומננו אין מפקינן אפילו לק"ש. ואנן לא קיייל כן (כדלקמן בפנים ה"ה, שאפילו רשב"י וחבריו היו מפקינן לברכות ק"ש, ורק לתפלה לא היו מפקינן). וא"כ אין לוכיח מרבי להלכה.
 כט לג, סע"א: העוסקים במקרא מדה ואינה מדה (שהמשנה וגמרא יפים ממנה, רש"י). ושם רע"ב: בימי רבי נשנית משנה זו.
 ל כמבואר בירושלמי שם, שק"ש בעונתה כמשנה, ותורתו אומננו דוחה אותה.
 לא שמקרא כמשנה, וא"כ ק"ש בעתה עדיף משנה, ותורתו אומננו אינה דוחה אותה.

החמה), ולכן קרא רבי ק"ש ועדיין לא התפלל, אויל לשיטתיה ממש"ש שם ד, ב) ד"ה תניא (שהיא דעה ה"ב) דלעיל או"ח סי' נח ס"ד).
 כד כד מפרש רבנו יונה שם (ג, א).
 כה כדלעיל או"ח רס"ז פט, וש"נ.
 כו והעיסוב לרבי חייא, שרבי כבר קרא ק"ש לפני נין החמה.
 כז היא דעה הא' דלעיל או"ח סי' נח ס"ד (שמבואר שם שהיא עיקר, שזמן ק"ש לכתחלה הוא עד ג' שעות ביום, א"כ יצטרכו לפרש שרב אמר בסוף זמן ק"ש שלא ראה את רבי קורא ק"ש, וא"כ לא התפלל רבי בזמן תפלה). או שהיא הדעה שהובאה לעיל סי' קז ס"ד (שרבי לא קרא אלא פסוק ראשון, כי לימוד רבים דוחה אפילו ק"ש). והיינו דלא כשיטת הא"ר

הלכות תלמוד תורה פרק ד תצה

אבל אם הורש לא הגיע למדה זו צריך להפסיק כדי להתחיל מעודה שלישיית קודם שקיעת החמה⁹⁹.

וכן צריכים הרבים להפסיק לימודם למצות תפלה אם השעה עוברת אע"פ שתפלה מדברי סופרים¹⁰⁰ הואיל וכולם חייבים בה מאחר שאין תורתם אומנתם כרשב"י והבירוי¹⁰¹:

ה ואפילו רשב"י והבירוי לא אמרו עליהם שלא היו מפסיקין מלימודם לתפלה¹⁰² אלא לתפלת שמונה עשרה שהיא בקשת רחמים ותחנונים¹⁰³ להי שעה והתורה היא הי עולם¹⁰⁴ אבל מפסיקין הי לבריכות ק"ש¹⁰⁵ שחרית וערבית אע"פ שהן מדברי סופרים¹⁰⁶ וכן לשאר מצות מדברי סופרים¹⁰⁷ שאם אינו מפסיק נמצא שלמד שלא על מנת לעשות כמ"ש למעלה¹⁰⁸.

ואפילו בתפלת י"ח אמרו¹⁰⁹ שחסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת שלימה¹¹⁰ בכל תפלת י"ח משלש תפלות שבכל יום¹¹¹ ושעה אחת שלימה קודם כל תפלה ושעה אחת שלימה אחר כל תפלה ונמצא שוהין מ' שעות ביום ולא היו חוששין לביטול תורה אף שתלמוד תורה כנגד כולם¹¹² מפני שהיו מקשרים דעתם לארון הכל ב"ה ביראה ואהבה עזה ודיקות אמיתית¹¹³ עד שהיו מגיעים להתפשטות הגשמיות¹¹⁴ ומצות הדביקות האמתית ביראה ואהבה היא גדולה ממצות ת"ת וקודמת אלה¹¹⁵ כמ"ש¹¹⁶ ראשית חכמה יראת ה'.

ו אך מכל מקום גם חסידים הראשונים לא היו רשאים להשהות¹¹⁷ כל כך בתפלה אלא מפני שלמדו כבר התחלה כל התורה שבכתב ושבעל פה כולה ויעימו ידעו(ו)ת התורה שמתוך שחסידיהם הם היתה התורה משתמרת¹¹⁸ ומתקיימת בידם ולא משתכחת מהם¹¹⁹.

רק שמצות תלמוד תורה היא והנית בו יומם ויללה¹²⁰ וכנגד מצוה זו שקולה מצות

בין תהנת רשב"י לחסידים הראשונים).
צו רבנו יונה ברכות כא, א ד"ה חסידים. מ"א סי' צג
צא סק"א. לעיל שם ס"א.
צב רש"י ברכות שם ד"ה תשע.
צג פאה פ"א מ"א. וברלעיל ה"ב.
צד 99 חרדים מצות התשובה סוף פ"ד (פס"ה). וש"ת (ס' מי תענית) מסכת יומא הלכות תשובה (ר"ל, א) ד"ה ות"ה.
ק 100 וש"ת א"ח סי' צח. לעיל שם ס"א (ולהתגברות רוח השכליות עד שהיו מגיעים קרוב לעקלת הנבואה).
קא 99 חרדים וש"ת שם (בשם האדו"ל, שם מועיל לנפש שבעתים מולמוד). צוואת הריב"ש (קח"ת) סכ"ט (בשנינו נטמאות). וראת לקנן ה"ו (דהיו מצות דגית, אבל לא ממצות דיעת התורה). מאמר חסידים הראשונים הע"ב תת ע' 75.
קב תהלים קיא, י.
קג אור"ל: לשהות.
קד שם בבב"א ברכות פ"ב, ב.
קה ק"א פ"ג (ד"ה ונכלל מקום, שאם היתה משתכחת, היה הורה גם שאר המצוות). מאמר חסידים הראשונים בסופו: מאמר אדו"ל הקצרים שם.
קו יתושע א, ח. וברלעיל פ"ג ה"ו (שהחובב ללמוד תמיד נמשך), וש"י

פה ראה לעיל א"ח סי' רצט ס"ב, וש"י.
פו נהדלעיל א"ח סי' קו פ"ב, וש"י. וראה גם לעיל ה"ג.
פז שיתבאר לקמן ה"ה, כיון שגבולעדין בן אנו מנמלין הרבה (לעיל שם ס"ד). וראה לקר"ש ח"ו ע' 305 תע"ה 22.
פח שבת יא, א. רמב"ם ה"ל תפלה פ"ו ה"ח. לעיל א"ח סי' קו ס"ד. וראה לעיל פ"ג ק"א (סד"ה אבל, דהיינו אפילו כמנפסק ונעמד, שהפסיק לק"ש). א"ח סי' צ ס"ו (לענין תפלה כעבור).
פט ראה אבות פ"ב מ"ג. ברכות ב, ב. רמב"ם ה"ל תפלה פ"א ח"ב. לעיל סי' קו שם. וראה סי' קפ"ה סוס"ב (פירושו שבוטל של מקום וזו עיקר מצות התפלה).
צ נהדא שבת י, א לפירושו הר"ף (ד, רע"ב), והרא"ש שם סוס"ב (דמירר במי שחרתו אומנתו). וראה גם לעיל א"ח סי' קו ס"ד.
צא רמב"ם ה"ל ק"ש פ"ב ה"ה (בב"ב שם. מ"א א"ח סי' קו ס"ד). וראה גם לעיל שם. לעיל ק"א פ"ג (ד"ה אבל מ"ש).
צב ראה רמב"ם שם ה"ג. וש"ת א"ח סי' סו. לעיל שם סי' נט ס"א. סי' סו ס"א. תניא בפ"ט מט, סוס"א.
צג ראה תוספתא שבת פ"א ה"ד (לקריאת הגמילה. וראה מ"א סי' תרעב סוס"קו). לעיל שם סי' קו ס"ד. סי' רג ק"א מ"ב.
צד הלכה ג, וש"י.
צה בבב"א ברכות לב, ב. רמב"ם ה"ל תפלה פ"ד ה"ג. וראה מאמר אדו"ל הקצרים ע' שא (ביאור ההבדל

הלכות תלמוד תורה פרק ד

הדביקות האמיתית ביראה ואהבה אמיתית ליפטר ממצוה זו כדן כל העוסק במצוה פטור מהמצוה⁸⁷ אבל לא כנגד מצות ידיעת התורה וליפטר ממנה ח"ו⁸⁸.

כי תכלית היראה⁸⁹ היא לירא ולהתבושש מגדולתו למרות עיני כבודו⁹⁰ ח"ו לעשות הרע בעיניו לעבור על אחת מכל מצות ה' אשר לא תעשינה⁹¹ בין לא תעשה של תורה בין של דברי סופרים ח"ו ותכלית האהבה⁹² היא העבודה לעבדו מאהבה ובשמחה לעשות נחת רוח לפניו שאמר ונעשה רצונו⁹³ בקיום מצות עשה של תורה או של דברי סופרים ואהבה בלי עבודה היא אהבה בתענוגים להתענג ולשמוח בה' והיא מעין עולם הבא וקבלת שכר קיום מצות⁹⁴ (אבל עבודה מאהבה היא כי מאשר צמאה נפשו לה' לדבקה בו היא רוח צמאונה במי התורה וקיום מצותיה⁹⁵ דאורייתא וקוב"ה בולא⁹⁶ חר⁹⁷ וע"ו נאמר⁹⁸ הוי כל צמא לכו למים) ומאחר שידעת כל התורה למו שאפשר לו היא מצות עשה של תורה כמ"ש למעלה⁹⁹ והשוכח דבר ממשנתו מפני שלא חזר על לימודו כראוי כשאפשר לו ועובר בלאו א"כ אך יעבור בלאו ועשה מחמת שעוסק ביראת ה' כל היום (גם מי שגוי אפילו לא ידעת כל התורה הרי אמרו¹⁰⁰ לא עלך המלאכה לנמור¹⁰¹).

משא"כ מצות היראת הוי יומם ולילה שהותרה מכללה כמה שנאמר¹⁰² ואספת הדגן וגו' אמרה תורה הנהג בהן מנהג דרך ארץ¹⁰³ ויוכל לצאת ידי חובתו בקביעות עתים ביום ובלילה¹⁰⁴ ואפילו בפרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית בשעת הדחק כשאין לו פנאי מפני טרדת פרנסתו¹⁰⁵ שהיא חיי הגוף וכ"ש וק"ו כשעוסק בחיי נפש¹⁰⁶ לדבקה בה' חיים וע"ו אמרו חכמים¹⁰⁷ שתלמוד תורה היא מדברים שאין להם שיעור¹⁰⁸;

קטו תניא שם.
קטז ראה זור ח"א כד, א. ח"ב ס, ב. תניא פ"ד שם.
קצו ישעיה נה, א. וראה ב"ק י, א. ע"ו ה, ב. תניא סוף פ"ט (כי לפי פשוטו אינו מובן דמי שהוא צמא ומתאוה ללמוד פשיטא שילמד מעטנו ולמה לו לביא לצעוק עליו הוי). שם סוף פ"י.
קצח פ"ב ה"א (מ"ע של ת"ת על כל אדם לעצמו), וש"נ.
קצט כדלעיל פ"ג ה"ד, וש"נ.
קכ אבות ספ"ג. וכדלעיל פ"ב ה"ה, ה"ח וה"א. פ"ג ה"ב. לקמן הפ"ג. וראה נאמר חסידים הראשונים.
קכא לכאורה הכוונה שאינו שואי לשהות כ"כ בתפלה. דאה נאמר חסידים הראשונים כמפור, שגם מה התיי (וכאן הוכנס מספק כמפורט).
קכב דברים יא, ה.
קכג רבי ישענאל ברכות לה, ב. ספרי עקב פ"ב. וראה לעיל פ"ג בק"א (מדר"א ורובן, שגם מצות ידיעת התורה הותרה מכללה במ"ש ואספת הדגן הנהג בהן מנהג דרך ארץ).
קכד כדלעיל פ"ג ה"ד. משא"כ מצד מצות ידיעת התורה חייב לעשות תורתו קבוע ומלאכתו נראי, כדלעיל שם ה"ב. ואפילו כשאנו מספקים לדי מחזורו צריך להיות חיי צעיר ולעמוד בתורה, כדלעיל שם ה"ג.
קכה כדלעיל שם ה"ד, וש"נ.
קכז ראה ער"ו תניא אגה"ת פ"ג צ, א (ולא ברעא מרפאות הגוף). אגה"ת סי' י קטו. סו"ט"ב (כ"ל).
קכח משנה ריש פ"ק דפאה.
קכח היינו שאין לו שיעור אפילו לנצח (לעיל פ"ג בק"א ר"ה ולרבי ישענאל, עפ"י הירושלמי פאה פ"א ה"א).

קכ מוכה כה, א. נטוה כה, ב. רמב"ם הל' גולה ואברה פ"ג ה"ג. רמ"א סי' רמ ס"ב. וראה גם לעיל א"ח סי' לח ס"א. סי' ע"ה. סי' ק"א. סי' רמח ס"א וק"א סק"א. סי' תמז ס"ח (שמענום על אויה שרעה ועשה, תורה או מצוה). סי' תלמל ס"מ. סי' תמ"ב ס"א וס"ח. לעיל פ"ג ק"א ס"ק א (ה"ה ומכל מקום ור"ה אבל מ"ש, שגם מה שידעת התורה הורה שאר המצוות הוא נמשע העוסק במצוה כו). לקמן ח"מ"ה מציאה סכ"ד.
קכ כדלעיל ה"ב"ג, ופ"ג סוף ה"א (שידעת התורה שקולה כנגד כל המצוות וקודמת להן, משא"כ מצות וזוה"ו). ותבאר לעיל פ"ג ק"א סק"א (ר"ה אבל מ"ש ור"ה והנה חילוק, המקור והמעט לחילוק זה). ומנשיך ומכתב כאן מעט נוסף לחלק בינם: כי תכלית היראה בו (שמענום זה אין הדביקות היראה אפילו שאר מצוה), משא"כ הירתי בו יומם ולילה שהותרה מכללה כו. וראה הע"ב תתע ע" 48.
קכ שנתבאר לעיל ה"ה, שמענום זה הוי שורדן בתפלה (מצות הדביקות ביראה ואהבה), דביקות זו נרחבת מפני תלמוד תורה. וראה גם לעיל סי' א מהר"ק ס"ט (כי ת"ת נהיל מניין תפלה). סי' צ ס"ו.
קכ ע"ש ישעיה' ב, ת. וראה ראשית הכנה ריש שער האהבה. תניא פ"ד (ח, א).
קכא ע"ש ויקרא ד, ב.
קכב ראה ראשית הכנה שם. תניא פ"ד שם. סוף פ"ט.
קכג ע"ש שלח פק"ו. רש"י ער"ת ויקרא א, ט. ד"ה נהלה.
קכד ראה גם תניא פ"ט (ד, א). פ"ד (כ, א). סוף פ"ט. אגה"ת סי' יח. ספר הערכים הבי"ד כרך א ע' תקפו. תרי.

הלכות תלמוד תורה פרק ד

ז כשם שמצות תלמוד תורה שקולה כנגד כל המצוות⁷⁰⁷ ושכרה שקול כנגד שכר כולן⁷⁰⁸ כך ענשה חמור ושקול כנגד כולן⁷⁰⁹ כמו שמצינו במקדש ראשון שוותר הקב"ה על עבודה זרה וגילוי ערויות ושפיכות דמים⁷¹⁰ ולא ויתר על ביטול תורה שנאמר⁷¹¹ על מה אבדה הארץ וגו' ויאמר ה' על עובם את תורתו וגו'. ותהלת דינו של אדם אינו אלא על תלמוד תורה ואח"כ על שאר מעשיו⁷¹²:

ח אע"פ שמצוה תלמוד ביום ובלילה⁷¹³ אין אדם לומד רוב חכמתו אלא בלילה⁷¹⁴ לפיכך מי שרצה לזכות וזכות בכתר תורה⁷¹⁵ יזהר בכל לילותיו ולא יאבד אפילו אחת מהן בשנה ואכילה ושתייה ושיחה וכיוצא בהן אלא בתלמוד תורה⁷¹⁶ ואפילו בלא[ן] תקופת תמוז יש לתלמוד מעט⁷¹⁷ וממ"ו⁷¹⁸ כאב ואולך ויסוף⁷¹⁹ מעט מעט⁷²⁰ ודלא מוסף יאסף בלא זמנו⁷²¹ כמ"ש באו"ח סי' רל"ח⁷²².

ךך אמרו חכמים⁷²³ אין רנה של תורה אלא בלילה שנאמר⁷²⁴ קומו רוני בלילה וכל העוסק בתורה בלילה חוטא של חסד נמשך עליו ביום⁷²⁵ וכל בית שאין נשמעין בו דברי תורה בלילה אש אוכלתו⁷²⁶:

מ ואין דברי תורה מתקיימים במי שמרפה עצמו עליהם⁷²⁷ ולא באלו שלומדים מתוך עידון⁷²⁸ ומתוך אכילה ושתייה אלא במי שממית עצמו עליהם ומצער גופו תמיד⁷²⁹ ולא יתן שינה לעיניו ולעפעפיו תנומה⁷³⁰.

אמרו חכמים⁷³¹ דרך רמו⁷³² זאת התורה אדם כי ימות באהל⁷³³ אין התורה מתקיימת

קלט פרישה שם סב"ב. ש"ך שם סב"ב. וראה לק"ש שם ע' 42 תערה 13.
קמ תענית לא, א ורש"י שם ד"ה מנאן ואולך. כ"ב קכא, ב ורשב"ם שם ד"ה מנא"ו כאב רמ"א שם. וראה לק"ש הל"ה ע' 41 ואולך.
קמא ראה רשב"ם כ"ב שם (מן הלילה על היום). וראה שיהת פ"א באב תש"ג.
קמב תענית וכו"ב שם, וע"פ פירש"י תענית שם ד"ה תקבירה. רמ"א שם וש"ך סב"ב. וראה גם לעיל פ"ג ה"ה (כשאנו מוסף בלימוד חרש).
קמג סי' זה בשע"ר לא הגיע לירינו, וראה מור וש"ע שם ס"א. מ"א שם.
קמד שמו"ר פמ"ו, ה. ויק"ר פ"מ, א. רמב"ם שם. מור שם ושם.
קמה איכה ב, יט.
קמו חגיגה י"ב, ב (משך). ע"ז ג, ט. רמב"ם שם. וראה גם לעיל מוהר"ב סי' א ס"ג (משך). לק"ש שם ע' 46.
קמז סנהדרין צב, א. רמב"ם שם. מור וש"ע סי' רמז סב"ד.
קמח רמב"ם פ"ג ה"ב. מור וש"ע סי' רמז סב"א. וראה גם מסכת כלה רבתי פ"ה.
קמט סנהדרין ק"א, א. מדרש תנחומא נג, ג. רמב"ם שם. מור וש"ע שם. וראה גם לעיל פ"ג ה"ג.
קנ רמב"ם שם. מור וש"ע שם.
קנא אבות פ"ו מ"ו (נקיט במ"ח דברים). כ"ב י, א. כתובות סב, א. וברש"י שם ד"ה מנגדנות רמב"ם שם. מור וש"ע ע"פ תהלים קלב, ד.
קנב שבת נ"ג, ט. ע"ב. ברכות מ, ב. גישין נ, ט. ע"ב. רמב"ם שם.
קנג רמב"ם שם.
קנד במדבר יט, יד.

קכט סלעילי ה"ב.
קל ראה פאה פ"א מ"א (אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם כ"ו תלמוד תורה כנגד כולם). קידושין מ, סע"ב (שכרו קדם למעשה). קהלת רבה יב, י. לעיל פ"ב ה"ה. וראה לעיל או"ח סי' נח ס"ה.
קלא ספרי עקב פמ"א (כשם שנגש על התלמוד יותר מן המעשה כך נתן שכר על התלמוד יותר מן המעשה). רבנו יונה בשע"י תשובה שיע"ג אות יד (בכפנים). מארי לאבות פ"א מ"ב (ב"ל). וראה גם לעיל פ"ב ה"ה (ומן השכר ראה אבת לומר העונש הרב). פ"ג ה"ז. ק"א שם (מ"ה) והנה הילוק: עונש הגור והחמור על ביטול תורה שבכל הש"ס המדרשים ומדרשי רשב"י על כולן.
קלב אף שהן כריתות ומיתות כ"ד (תניא אנה"ת פ"א).
קלג ריבית מ, יא. י"ב. מדרש איכה רבה פתיחתא ב (מאסא של תורה). ירושלמי חגיגה פ"ה ה"ז (ב"ל). תניא שם. וראה לעיל או"ח סי' מו ס"א (שלא חרבה הארץ אלא מפני שלא רכבו בתורה תהלה כ"ו אנו"פ שעסקו בה הריבה). שלחן המלך ה"א ע' עז ואולך הערות 15-14.
קלד קידושין ט, טע"ב. סנהדרין י, א. רמב"ם פ"ג ה"ה. מור וש"ע סי' רמז ס"ט.
קלה רמב"ם פ"ג ה"ג. מור סי' רמז. ומדלעיל ה"ז, ופ"ג ה"ד. או"ח סי' קנ"א.
קלו רמב"ם שם. מור שם. רמ"א שם סכ"ג.
קלז ראה רמב"ם פ"ג ה"א. לעיל ה"א. לק"ש הל"ד ע' 43 ואולך (ענין כתר התורה). ובענין 25 (שאו"ח רבת זכות מותרת).
קלח ר"ל עירובין פ"ג, א (לגורסא). רמב"ם שם ה"ג (בת"ל ודברי הכמות). מור וש"ע שם סכ"ג (דברי הכמות וחי"ת). וראה לעיל או"ח מוהר"ב סי' א ס"ב (בתורה שבכ"ף וש"ע). לק"ש שם ע' 45 והערה 36.

תצה

הלכות תלמוד תורה פרק ד

שלא תשבח אלא בני שממית עצמו באהלי החכמים וכן אמר שלמה בהכמתו^{קסז} אף חכמתו עמדה לי חכמה שלמדתי באף היא עמדה ונתקיימה לי^{קסח} ועוד אמר^{קסח} כי מיין חלב יוציא חמאה בני אתה מוצא חמאה של תורה בני שמקיא עליה חלב שמצין משדי אמו.

וכל היגע בתלמודו בצנעה מחכים שנאמר^{קסח} ואת צנועים חכמה.

וכל המשמיע קולו בשעת תלמודו מתקיים כידו אבל הקורא בלחש במהרה הוא שוכח^{קסח} שנאמר^{קסח} ערובה ככל ועמורה אם ערובה ככל רמ"ח איברים שלך משתמרת ואם לאו אינה משתמרת:

י ברית כרותה שכל היגע בתלמודו בבית הכנסת לא במהרה הוא משכח^{קסח} ועל כן במקום שאין בית המדרש בעיר^{קסח} אין לאדם ללמוד בביתו אלא בבית הכנסת שמתפללים בו אבל כשיש בית המדרש בעיר אין ללמוד יחידי בבית הכנסת אלא בבית המדרש^{קסח} בחבורה שנאמר^{קסח} חרב על הברדים ונאלו חרב על שונאיהם של ישראל שיושבם בר בבר ועוסקים בתורה ולא עוד אלא שמממששן שנאמר ונאלו^{קסח} שאין התורה נקנית אלא בחבורה^{קסח} ואמרו החכמים^{קסח} עשרה שיושבים ועוסקים בתורה שכינה שרויה ביניהם שנאמר^{קסח} אלקים נצב בעדת אל ואין עדה פחותה מעשרה^{קסח}.

ויש להם להתפלל בצבור בבית המדרש במקום שלומדים^{קסח} שקדושת בית המדרש גדולה וחמורה מקדושת בית הכנסת^{קסח} כמ"ש בהלכות בית הכנסת^{קסח}:

יא ולפיכך אסור להשיח שיחה במלח בבית המדרש^{קסח} כמו שאסור בבית הכנסת^{קסח} ואפילו מו שנתעמש אין אומרים לו רפואה^{קסח} בבית המדרש^{קסח} ואפילו שלא בשעת הלימוד^{קסח} ואצ"ל בשעת הלימוד^{קסח} שענשו גדול כמו שאמרו חכמים^{קסח} שמאכלין אותו גחלי הרמים:

קנה קהלת ב, ט.

קנו קהלת רבה פ"ב, ט. רמב"ם שם, ובפירוש המשניות ספ"ה דאבות. מור שם. וראה לק"ת ויקרא (ה, ד).

בלק (סג, ד).

קנו משלי ל, לג. ברכות ט, ג. וראה לק"ת במדבר נב, ד.

קנה נמשל יא, ב. ירושלמי ברכות פ"ה ה"א (לא במדרה הוא משבח). רמב"ם פ"ג ה"ב. מור וש"ע שם סכ"ב. וראה לק"ת ה"י.

קנט עירובין נד, ה"א. רמב"ם שם. מור וש"ע שם.

קס שבועות ג, כג. ה. עירובין שם. וראה תנאי פ"ז (מו, א).

קסא ירושלמי ברכות פ"ה ה"א. רמב"ם שם (לגירסת המור נער). מור וש"ע סי' רנו סכ"ב. וראה מגילה

כמ, א.

קסב ט"ז שם סק"ח.

קסג ראה מ"ז שם. פרישה שם סקמ"ו. ש"ך שם ס"ק כה. וראה לעיל סי' קנח ס"א (כל היוצא מבית הכנסת לבית המדרש והולך ללמוד ובה ומקבל פני שבתה).

קסד יומת ג, לו.

קסה ברכות טג, ב. תענית ג, א. מכות ג, א.

קסו אבות פ"ז מ"י. ברכות שם.

קסז אבות פ"ג מ"ז. ראה סה"מ מלוך ח"ד ע"י שח הע' 18*19.

קסח תהלים פב, א.

קסט משנה סנהדרין ב, א. מגילה כג, ב. רמב"ם הל' תפלה פ"ח ה"ח. וכדלעיל או"ח סי' נה ס"ב.

קע ברכות ז, א. רמב"ם שם ה"ג. מור וש"ע או"ח סי' צ ס"ח. לעיל שם סמ"ז (בבית המדרש הקבוע לריבם, אפילו אין בו רוב עם כמו בבית הכנסת).

קעא רמב"ם פ"ד ת"ש (מגורה). הל' תפלה שם (גדולה). ש"ע סי' רנו ס"ז. וראה גם מגילה כו, רע"א.

קעב הלכות אלו בשות"ף לא הינע לדינע, וראה מור וש"ע או"ח סי' קנב ס"א. לעיל סי' צ שם (גדולה).

קעג המב"ם פ"ד ה"ט (אין משהין אלא בדי"ת). מור וש"ע סי' רנו ס"ז (בג"ל). וראה גם רמב"ם הל' תפלה פ"א ה"ז. מור וש"ע או"ח סי' קנא ס"א.

קעד רמב"ם הל' תפלה שם. מור וש"ע שם.

קעה ראה ברכות נג, א. וברש"י שם ד"ה מרפא. פרקי דר"א פ"ב. וספרא שבת פ"ח ה"ב.

קעו רמב"ם פ"ד ה"ט. מור וש"ע סי' רנו ס"ז.

קעז עיני אליה רבה סי' קנא סק"א.

קעה ברכות נג, א.

קעט חגיגה יב, ב. ע"ג, ג. וראה מ"ז סק"ג. מאנרי אדה"י הקצרים ע"י שמה.

הלכות תלמוד תורה פרק ד תצמא

יב וכן אין ישנים בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי⁹⁹ אלא מדוחק⁹⁸ כגון מי שלומד יומם וילילה בבית המדרש והוא בענין שאם יצטרך לילך לישן בביתו ימשך מזה ביטול תלמוד תורה התירו לו לישן בבית המדרש⁹⁹.
ואם יבטול תנאי בשעת בנין הבית המדרש להתיר שיחה ושינה נתבאר בהלכות בית הכנסת⁹⁹:

יג וכופין בני העיר זה את זה¹⁰⁰ אפילו יחיד את הרבים⁹⁹ לקנות תנ"ך להנחת בבית המדרש כדי שיקרא בהם כל מי שירצה מן הצבור⁹⁹ בימיהם שלא ניתנה תורה שבעל פה ליכתב ועכשיו¹⁰¹ (ש) שניתנה ליכתב⁹⁹ כופין לקנות גם תורה שבעל פה כולה שהם ספרי התלמוד והפוסקים ומדרש אגדות שלמדו בהם גדולים וקטנים⁹⁹.
וגובין לפי ממונ⁹⁹ ואפילו עם הארץ חייב לתן לפי ממונו⁹⁹ וגובין בכל מוני כפיות כמו לשאר צרכי הרבים⁹⁹.

קונטרס אחרון

(ג) הגה המנ"א בסימן ק"ץ³², וראי לא סבירא ליה כמו שכתוב הסמ"ע בסימן קס"ג³², להלק בין זמנם לזמן הזה. ואין לומר דסמ"ע מיירי דוקא בנביאים וכתובים, הוא דמאי שנא, ותו דמסיק ומכל מקום משום ביטול תורה כו'³² כמ"ש הרא"ש כו'³², והתם מיירי בכל הספרים ולא בבעלי מקרא להוד.

ומיהו היינו דוקא במאי דמפורש בתוספתא¹⁷ לכפות כל בני העיר כמו בית הכנסת דנגבה מכל בני העיר לפי ממונ³², אבל לכופו היחידים להשאיל לא מסתברא לכופם כשמצוי לקנות ואין קונה, מי שידו משגת וסומך על ספרים [של] היחידים שישאילום. ולזה נתכוין רמ"א סוף סי' רצ"ב, ששינה לשון הרא"ש בתשובה שכתב סתם חסרון ספרים, ורמ"א פירש וכתב שאין ספרים נמצאים, רצה לומר מלשון מצויים³²:

א"ח סי' נה סכ"ג (ספר תורה). סי' רפ"ו ס"ד (שאין יבולת כ"ד כל צבור לקנות נביאים שלימים).
קפח רבנו ירמיהו (מישרים נתב לא ח"ו, לענין בית שער הדלת להצניח אפילו נמנעין). ש"ת מנה"י מינץ סי' ז (אף לענין תנ"ך). רמ"א ה"מ שם. מאורי ב"ב ח', ב במשנה (אפילו אחד).
קפו רב"ם הל' שכנים שם. מור וש"ע ה"מ שם. מ"א א"ח שם סק"א. וראה לקו"ש ה"ד ע' 211 הערה 46.
קפו נשין סי' א. וראה לעיל א"ח סי' שלד סי"ב.
קפח ח"א סי' קנ"ג שם (נמורה).
קפט עיני רמ"א חז"ח סי' קסג סוס"ג. ובש"ת מהר"ם פדוואה סי' חב. וראה ק"א סק"ג (כגו בית הכנסת דנגבה לפי ממונ). לעיל פ"א הל' ושי"ג.
קצ ראה ש"ת מנה"י מינץ שם (לענין מקוה). רמ"א שם. ובדלעיל פ"א הל' ד"ג (לענין שכר מלמדים).
קצא תהות מינויות הל' תפלה פ"א אות ב, בשם תשובת מנה"י. רמ"א שם. ובדלעיל פ"א הל' ושי"ג.

קפ מניקה כח, א. מוכה כח, ב. תוע' כ', ג. תוע' כ', ד. ב ד"ה בעל"ל. רמב"ם ספ"ד (אין ישנים). מור וש"ע סי' רנו סמ"ו (בע"ל). וראה ש"ך סקמ"ו. לענין קבע ועראי – ראה לעיל א"ח סי' מר. מו סי' מ. סי' תרל"ט סי' וראה כ"ד השלחן סי' כג ס"ק כג.
קפא כ"ז פ"א מח"י תפלה ה"ו. דגא כיוחוקי יוסף מנילה שם (הובא בב"ר רס"י קנא). שהרי שינה בבית המדרש. וראה ר"ן מנילה שם (ב, א) ד"ה רבינא. רמ"א שם פ"א (לענין אבילה ושתיה). לעיל א"ח סי' תר"ט (לענין שינה בבית הכנסת).
קפב ראה ר"ן שם. לבוש א"ח סי' קנא ס"ב. מ"א שם ס"ק ב (לענין אבילה ושתיה). התערת וציונים 7/4.
קפג הלכות ולא ביטעו"ד לא הניע לדנין, וראה מור וש"ע סי' קנא פ"א לענין בית הכנסת.
קפד תוספתא כ"ז פ"א ה"ב (ס"ת ונביאים). רמב"ם הל' תפלה פ"א ה"א (תנ"ך). הל' שכנים פ"ו ה"א. מור וש"ע א"ח סי' קנ"ג פ"א. ה"מ סי' קסג פ"א. וראה גם לעיל

ציונים לקונטרס אחרון

- לח בתשובותיו כלל צצ סי' ג.
- לו ב"מ פ"א ה"ב.
- לז כמבואר ברמ"א חז"ח סי' קסג סוף סי' ג. וכ"ה כאן בפנים, ולעיל פ"א הל' ושי"ג.
- לח משא"כ במקום שמצויים ודרו משגת לקנות. וכן נפסק כאן בפנים.
- לז שכתב שעכשיו מחויבים גם לקנות גמרות (כנפסק כאן בפנים).
- לג ס"ק ב (לדליון דספרים מצויין בינינו לא נוהגין לכפות בקניות ספרים כ"א בס"ת).
- לד ויכולין כ"ד לכופו לבני העיר להשאיל ספרים ללמוד מהן (כנפסק כאן בפנים).

ועיר גדולה שאין הספרים שבבית המדרש מספיקין ויש ביטול תורה מחמת חסרון ספרים שאין נמצאים לקנות¹³⁹⁷ ויש יחידים שיש להם ספרים הרבה יש לבית דין לכופם להשאיל ספריהם לכל מי שיוזן משכון שזה כשווי הספר על פי שומת בית דין שאם יתקלקל הספר וישלם הפחת על פי שומת בית דין¹³⁹⁸.

[והוא הדין אפילו במקום שספרים מצויים לקנות אם איש עני הוא שאין ידו משגת לקנות מחוייב העשיר להשאיל לו על משכון וכופין אותו ולכך ראוי לכל ירא שמים לקנות גמרות קמנות הרבה כדי להשאיל לבני עניים ואמרו חכמים¹³⁹⁹ צדקתו עומדת לעד¹⁴⁰⁰ זה הכותב או קונה¹⁴⁰¹ ספרים ומשאילן לאחרים]:

יד ומותר לתלמיד חכם להודיע עצמו שהוא ת"ח במקום שאין מכירים אותו¹⁴⁰² אם צריך לכך¹⁴⁰³ ואי אפשר בענין אחר כגון שמעלילים עליו ואין ידו משגת לפיים בממון אבל אם ידו משגת לפיים בממון אסור להודיע עצמו כדי להנצל בכבוד תורתו¹⁴⁰⁴ שכל המשתמש בכתרה של תורה נעקר מן העולם¹⁴⁰⁵ ק"ו מבלשצר שנשתמש בכלי קדש¹⁴⁰⁶.

ואין צריך לומר הלומד כדי להתגדל¹⁴⁰⁷ ולהיות לו שם¹⁴⁰⁸ כשם הגדולים אשר בארץ או כדי להתפרנס¹⁴⁰⁹ במלמדות או דיינות והוראות וכך אמרו חכמים¹⁴¹⁰ אל תעשה עטרה להתגדל בהם ולא קרדום להתדק¹⁴¹¹ בהם שכל הנהגה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם¹⁴¹² אלא דבר בהם ולשם פועלם בה¹⁴¹³.

ואעפ"כ מי שאין בו יראת שמים לדבר לשמם אלא להתגדל או להתפרנס מוטב שיעסוק בתורה שלא לשמה משהתבטל ויפרוש כי מתוך שלא לשמה יבא לשמה כמ"ש למעלה¹⁴¹⁴:

מן וגם למי שיש בו יראת שמים לא הזהירו ומנעו מלעשות קרדום אלא שלא יהיה תחלת לימודו בשביל להיות לו לאומנות להתפרנס בה שנמצא משתמש בכתר תורה תשמיש של חול לצרכו ועושהו כקרדום אבל אם למד לשם שמים ואח"כ אין לו כמה להתפרנס אם לא במלמדות או דיינות והוראות הרי זה משתמש בה לצרכו¹⁴¹⁵ שאם לא יהיה לו מה לאכול לא יוכל לעסוק בה כראוי כשהוא מעונה כרעב ועירום או נפשות ביתו.

ואם יכול לעסוק באיזה מלאכה לפרנס את עצמו ומניח מלאכתו מלהתפרנס בה ומתפרנס מלימוד התורה התלמידים כ"ש שהוא משתמש בה לצרכה כלבר כי כדי שלא ליבטל

קצב ראה קו"א סק"ג.

קצג הרא"ש בתשובה כלל צ"ג סי' ג' ודמ"א בחי"ט סי' רצב ס"כ.

קצד כתובות ג' סעי' (ת"ך). ר"ף שם (ד, כ). רא"ש שם פ"ד סי' יח. מדרש שוח"צ קוב, ג (ספרים). וכו"ה גרסת התוס' ב"ב קפז, א ד"ה ואל. כ"ב נב, ב ד"ה דברים. שבעות מג. ב ד"ה וספרא.

קצה תהלים קיב, ג, ט.

קצו ראה דרשה סי' רנח בשם מדר"ם. הובא במ"ז סק"א ושי"ך סק"ג.

קצז דר"ס טו, סעי' (לאוניש). סמ"ג שם. תהות מייטנות (קאשמא) פ"ג ה"י (לצורבא מרבנן). רמ"א סי' רנו סוף פ"ב א.

קצח רמ"א שם.

קצט נמרא שם מוקדמא דרבי מרין. סמ"ג שם. תהות מייטנות שם.

ר רבי ורתן דר"ס שם. סמ"ג שם. תהות מייטנות שם.

רא הניאל פ"ה. נמרא שם (שנעשו חול).

רב אבות פ"ד מ"ה ונדרים שם (עמרה להתגדל) ובפרוש הרע"ב אבות שם) ורא"ש (נדרים שם). לעיל ה"ג.

רג ראה תוס' נזיר כג, ב ד"ה שמתוך.

רד אבות ונדרים שם (קרדום להתדק). ובפרוש הרע"ב ורא"ש שם.

רה אבות שם. נדרים שם. רמב"ם פ"ג ה"י.

רו וכו"ה בסדרו רבנו. אבל ברמב"ם: לחפור בהן. ובמדרים: להיות עורר בו.

רז אבות שם. רמב"ם שם.

רח נדרים שם (לשם פעלם). פירוש הרא"ש שם (לשםם) – לשם התורה לידע ולהבין, לשם פעלם – לשם הקב"ה). וראה תניא ספ"ה (ריתני כדי לקשר נפשו לח' ע"י השגת התורה).

רט הלכה ג' (לדברי הכל, כשמקיים טח שלופר). ושי"ך.

רי כ"ח פ"ג ה"י. ודשו"ץ בש"ת תשב"ץ ח"א סי' קמז. וראה לק"ש רמ"ז ע' 534 וא"י.

הלכות תלמוד תורה פרק ד תקא

מתלמוד תורה הוא מניח מלאכתו שהיה יכול לעסוק בה ולהתפרנס ממנה והוא נוטל שבר במלה ולא שבר תורה כמ"ש למעלה^ד ואף שלא יוכל לבא לידי ידיעת התורה כולה כשעוסק במלמדות מ"מ מקיים הוא מצות ודברת בהם שתעשם עיקר ולא במלה^ה משא"כ כשתפרנס ממלאכתו ויעשה אותה עיקר ותורתו עראי ומפלה בקביעות עתים לבד: מ"ז אך מי שחננו ה' שיוכל להתפרנס ממעשה דיו שיעשה עראי לבד ותורתו קבע אסור לו להתפרנס מהתורה^ו אף על פי שמניח מלאכתו ומעשה דיו כשביל זה שהוא שבר במלה דמוכח^ז.

ואפילו מתמנה להורות הוראות שיש לו פנאי הרבה לתלמוד ויכול לבא לידי ידיעת התורה כולה מאחר שאם היה מתפרנס ממעשה דיו והיה עושה תורתו קבע היה מקיים מצות ודברת בהם^ח ואף שלא היה יכול לבא לידי ידיעת התורה כולה במשך זמן כזה שיוכל לבא עכשוו הרי אמרו^ט לא עליך המלאכה לגמור ולכך אין עליו להשתמש בכתר תורה בשביל כך.

אלא אם כן צריכים לומר שאין במדינה גדול בחכמה כמורה והוא בורח מן הגדולה והגדולה מחזרת אחריו^י שאז עון בירו להמנע והייב הוא להתמנות^{יא}.

ומאחר שנתמנה על הצבור אסור לו לעסוק בשום מלאכה בעצמו בפני שלשה^{יב} כדי שלא יתבוהגה והצבור מצווין לפרנסו בכבוד שלא יצטרך למעשה דיו כלל^{יג} ואפילו לעשרו^{יד} כמ"ש שם הגדול מאחיו גדולתו משל אחיו והוא הדין לכל גדול הדור ופרנס בכל מדינה ומדינה^{יז}:

י"ז אין מלמדין תורה לתלמיד שאינו הגון^{יח} אלא מחזירים אותו למוטב תחלה ואח"כ מוכניסים אותו לבית המדרש ומלמדים אותו^{יט} ואם אי אפשר להחזירו למוטב תחלה והוא דוחק ליכנס ללמדו^כ תהא שמאל דוחה וימין מקרבת ולא כיהושע בן פרחיה שדחה לפלוני בשתי ידיו^{כא}.

וכן הרב שהולך בדרך לא טובה אע"פ שחכם גדול הוא והכל צריכים לו אין למדים ממנו עד שיהזור למוטב^{כב}:

ריא פ"א ה"ב.
ריב כדלעיל פ"ג ה"ב, וישג'^א.
ריג שם שם ברייתו ורשב"ץ פ"י קמח.
ריד כדלעיל פ"א ה"ב.
רטו כדלעיל פ"ג ה"ב.
רטז אבות ספ"ב, וכדלעיל פ"ב ה"ה, פ"ג ה"ב.
רז ראה רמב"ם הל' סנהדרין פ"ב ה"ה, מור וש"ע ה"מ פ"י י"ט.
ריח ראה עירובין י"ג, ב. תנחומא ויקרא ג.
ריט ראה ע"ז י"ט, ב. רמב"ם שם, מור וש"ע שם, י"ד פ"י רמב ס"ד.
רב קידושין ע"ג, וברש"י שם ד"ה אמור, רמב"ם סנהדרין פ"ב ה"ה, מור וש"ע ה"מ פ"י ח ס"ד.
רבא רמב"ם שם, מור וש"ע שם.
רבב שבת קיד, א, יומא ע"ב, ב. מור וש"ע ה"מ פ"י ט ס"ג.
רבג חזקין קיד, ב וברש"י שם ד"ה ואיבעית, וראה גם

רשי' הענין כאן, א ד"ה טלך, מוסף מ, א ד"ה א"א.
רבד ויקרא כא, י, ברייתא חזקין שם, הוריות מ, א, יומא ד"ה, א, וראה רמב"ם הל' כ"ל במקדש פ"ה ה"א.
רבה חזקין ב"ח ס"י רמז ד"ה ומ"ש כל.
רבו חזקין קל"ג, א, וראה גם מכות י, א, ע"ז י"ג, ב וברש"י שם ד"ה על, רמב"ם פ"ד ה"א (אין מלמדין אלא לתלמיד הגון), מור וש"ע ס"י רמז ס"ו, לעיל ה"ג (בלמוד לעצמו, ב' העות), ק"א סק"א (מעם החילוק ביניהם), לק"ש פ"ב ע' 48 (כשלוש לתעשר).
רבז רמב"ם שם, מור וש"ע שם, וראה תנ"א פ"ב, רבז אוצ"ל: לתלמוד.
רבט סוטה מ"ז, א (לאחד מולמדיו, ובכמה נטמאות: לישו הנצור), סנהדרין ק"ב, וראה ק"א סק"א (ד"ש לומר דגם הרב צריך להניס את עצמו לבית הספק אם א"א בענין אחר), לק"ש ח"מ ע' 35 ואיך (שנפיש בן ג"ם דעת הרמב"ם הל' רוצה ר"פ).
רל חזקין י"ז, א, רמב"ם שם, מור וש"ע שם פ"ה.

יך הרב שלמד ולא הבינו התלמידים לא יבעוס עליהם¹⁷¹ אלא שונה וחוזר הרב כמה פעמים עד שיבינו עומק ההלכה כמעט בהיטוב¹⁷² שנאמר¹⁷³ ולמדה את בני ישראל שימה בפהם ואומר¹⁷⁴ ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם ולא נאמר אשר תלמדם צדקה אתה לשום לפניהם מעם המיישב תלמודם¹⁷⁵ ומשימו בלבם¹⁷⁶.

והתלמיד לא יחא כוש מהבירוי¹⁷⁷ לאמר לא הבנתי אלא שואל וחוזר ושואל אפילו כמה פעמים¹⁷⁸ ועל כך אמרו¹⁷⁹ לא הביישן למד ולא הקפדן מלמד:

ימ¹⁸⁰ כמה דברים אמורים שלא הבינו התלמידים את הרב מפני עמקו או מפני דעתם שהיא קצרה אבל אם ניכר לרב שמתרשלים בדברי תורה ומתרפים עליהם ומפני זה לא הבינו חייב להראות עליהם רוגז¹⁸¹ ולהכלימם בדברים¹⁸² כדי לרוזם ולהדרם ובענין זה אמרו החכמים¹⁸³ ורוק מרה בתלמידים.

לפיכך אין ראוי לרב להגות קלות ראש לפני התלמידים ולא לשחוק בפניהם ולא לאבול ולשתות עמיהם כדי שתהא אימתו עליהם וילמדו ממנו במהרה¹⁸⁴:

סליק תם ונשלם

רלב רמב"ם פ"ד ה"ה. מור וש"ע סי' רמו ס"א.
רלג ר"ע בביריתא נירוובין וד', ב' (עד שלמדנו כו' להראות לו פנים). רש"י שם ר"ה להראות (לאת מעם בדבריו). רמב"ם פ"ד ה"ד (שיבינו עומק ההלכה). מור וש"ע שם, וראת לעיל פ"ב ה"א (לעמק הלכה כו' לאחר שנוגד כו' כמעטותן בדרך קצרה). ק"א פ"ג (ד"ה ולה, שלדעת רש"י הינו מעטים בקצרה).
רלד דברים לא, יג. עירובין שם.
רלז שמות כא, א. עירובין שם.
רלח רש"י שם ר"ה אשר.
רלז ראה מה"ט מולוקט ח"א ע' שו. תורת מנחם ח"ל ס"ע 107 ואיק"י.

רלז רמב"ם פ"ד ה"ה. מור וש"ע סי' רמו ס"א.
רלח רמב"ם שם ה"ד. מור וש"ע שם ס"א.

רלט אבות פ"ב מ"ה. רמב"ם שם ה"ה. מור וש"ע שם ס"א.

רמ רמב"ם שם (לרגו עליהם). מור וש"ע שם (לכעוס עליהן). וראה שבת קק, ב' (למירמא אימתא). רש"י שם ד"ה שלף (להראותם שהוא כועס). רמב"ם הל' רעות פ"ב ה"ג (ראה עעצו בפניהם שהוא כועס). לעיל אי"ח סי' קנ ס"ג. לקמן ה"טו הל' שמורת גו"ט מ"ד. תניא אנה"ק סי' כה (קט, סע"ב. קנא, רע"א). לק"ש הכ"ז ע' 57 הערה 64. ליקוט פירושים לאנה"ת (קה"ת תשמ"ו) ע' קנא בהערה. שלחן המלך ח"ג ע' ער.

רמא ראה לעיל פ"א ה"ג.

רמב כתובות קק, ב'. רמב"ם שם. מור וש"ע שם. וראה תניא אנה"ק סי' ג' (קט, א).

רמו רמב"ם שם. מור וש"ע שם.